

GUTSMANOVA SKLADNJA

Gutsmanova Skladnja je izvirnejši del njegove slovnice, sicer pa kot vse dotedanje tipa besednih zvez, ne stavčnih členov. Kot neke vrste kontrastivne podstava ji ne služi več latinščina, ampak nemščina. Podaja predvsem kategorije, v katerih je slovenščina drugačna od nemščine; je zelo konkretna, hkrati pa brez teoretičnih določitev svojih kategorij. — G. Skladnji so pridružena kritična poglavja h koroškona-rečno utemeljeni morfonologiji koroških besedil in k neustaljeni pisni in pravopisni normi dodatka k Vindski jezikovni knjigi 1758, pa tudi neke vrste stilistika besede ter začetek frazeologije (med drugim je G. tu puristični predhodnik Kopitarja).

Gutsman's Syntax is the more original part of his *Windische Sprachlehre* (1777): as all the earlier grammars, it deals with groups of words (constructions) rather than parts of the sentence (i. e. subject, object, etc.). It uses German, and no longer Latin, as a sort of basis for contrastive comparison. It presents most of all those categories in which Slovene differs from German; it is very concrete, but at the same time its categories lack theoretical definitions. — Appended to Gutsman's Syntax are critical chapters on the dialectal (Carinthian) morphonology present in the texts by Carinthian authors and on the orthographic norm in the Supplement to the *Windisches Sprachbuch* (1758), as well as chapters representing a kind of stylistics of words and a beginning of phraseology (among other things, these chapters show Gutsman as a predecessor of J. Kopitar's purism).

0 Gutsmanova Skladnja (Wörterfügung, 81—148) tvori Drugi del nje-ovega Slovenskega jezikovnega nauka (dalje SJN, to je *Windische Sprachlehre*, 1777), obsega pa nekaj manj kot polovico tega priročnika (na prvih 80 str. pa obravnava branje in pisanje /1—4/ ter oblikoslovje /4—81/). Predopombi (81—82) v poglavju O skladanju besed in posebnih lastnostih slovenskega jezika (81—148) sledi nato v 10 poglavjih skladnja, in sicer besednih vrst (82—124): 1. samostalnikov (182—184), pridevnikov (84—87) in števnikov (87—88), 2. zaimkov (89—95), 3. glagolov (96—107), 4. predlogov (108—113), 5. prislovov (114—120), 6. veznikov (120—124), 7. medmetov (124—125); nato pa v 8. do 10. poglavju (126—148) Gutsman obravnava še: 8. Posebne narečne in besednozvezne značilnosti (126—133) in 9. Splošnejše jezikovne napake (133—144) in 10. so Posebne opombe k pravopisu (145—148). Ta dodatek je v bistvu oblikoglasen in povzet nekako po zgledu na slovnice, ki so se zgledevale pri Gottschedu. Podobno ima skladnjo v Drugem delu svoje slovnice (126—149) tudi Pohlín, ki v 7. poglavjih najprej obdela vse besedne vrste (imenske, zaimke, glagole, predloge, prislove, medmete in veznike), medtem ko ima pravopis v 3. delu, v katerem s 4. poglavjem prehaja na Prozodijo (spevorečnost), kjer obravnava tudi metriko, rimo in Pesniške svoboščine (podobno kot npr. že Gottsched).¹

¹ Gottscheda pri nas v zvezi s Pohlínom menda prvi omenja I. Grafenauer (*Zgodovina novejšega slovenskega slovstva* — dalje ZNSS, 1909, 8): »Važnejša kot ti spisi /namreč neohranjeni abecednik iz l. 1765, računski knjiga iz l. 1781 in Kratkočasne uganke iz l. 1788/ pa je za slovstveno zgodovino njegova slovnica 'Kraynska grammatika', das ist: 'Die crainerische Grammatik' (1768). Kakor je hotel pri Nemcih Gottsched

Zadnji dve poglavji svoje skladnje² je torej Gutsman oblikoval bolj po svoje³ (kot bomo še videli, verjetno predvsem iz kritične misli na Slovensko jezikovno knjigo (dalje SJK, to je Windisches Sprachbuch) iz l. 1758).⁴ Da se je Gutsman pri razporedu snovi držal Pohlina,⁵ nam pove pogled v Slovensko jezikovno knjigo 1758, po kateri je sicer Gutsman poimenoval svojo slovnico (z zamenjavo besede *knjiga z nauk*) in uvedel na njenem začetku kazalo, razdeljeno v 6 knjig, od katerih šesta obravnava Slovensko skladnjo (194—246, od str. 203 z napačnim straničenjem, tj. 103), in sicer po načinu Bohoričevih Zimskih uric.

0.1 V predopombi Gutsman bralcu napoveduje obravnavanje samo takih skladijskih značilnosti,⁶ ki se ločijo od nemških. SJK 1758 je tu ome-

po zgledu francoske akademije s svojo 'pravilno' slovnico ustvariti 'pravičen' jezik, tako pri nas Pohlina. Kakor Gottsched je tudi Pohlina zaničeval ljudsko govorico 'in je delal tako kakor učenjaki in jezikoznanci, ki vedo ceniti kako besedo in si jo prisvojiti' ('Kraynska Grammatika', str. 15). Ker mu je pa manjkalo pri tem še jezikoslovnega znanja¹, ni moglo biti iz pokvarjene moke dobrega kruha. < Pod ¹ Grafenauer opozarja »na soroden češki vir« za Pohlino slovnico. — Glede Gottscheda prim. še M. Orožen sestavek Pohlino jezikoslovno delo (JiS 1970/71, 250—254), ki je nekako razširjen del njenega predavanja na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture 1970 (prim. VI. SSJLK, Ljubljana 1970, 86—88 v članku Razvoj slovenske jezikoslovne misli v normativnih opisih, n. d. 81—95, kjer pa se Gottsched še ne omenja): »Prepričan je bil, da jezik v 'kranjskih bukval' ni pravičen in je hotel nenavadno razdaljo premostiti na način, ki njegovih sodobnikov ni mogel zadovoljiti. /.../ se je/ Pohlina/ odločil za novo, sinhronično knjižno /prav.: sodobno, J. T./ podlago, za 'boljši' govor Ljubljane. Na to določitev pa je nedvomno neposredno vplival Gottsched, ki v uvodu svoje slovnice govori o tem, katero 'narečje' je najbolj primerno za knjižni jezik./« — Neposredno na skladnjo se nanaša naslednje mesto v članku M. Orožen: »Sintaktični del je izpopolnjeval in pomnoževal z novjšim slovenskim pogovornim gradivom. Pri tem se je že bolj opiral na nemščino kot na latinščino. Osrednja problema sta kongruenca in rekcija, pri čemer pa ga je že delno vodilo slovensko pomensko izhodišče in so se pokazale zakonitosti slovenske stavčne zgradbe.«

² I. Grafenauer (Zgodovina slovenskega slovstva — dalje ZSS, 1910, 105): »Slovnica je sestavljena na podlagi koroške narodne govorice in jezika 'Evangelijev in listov'; dodal ji opazke o koroških narečjih in vrsto narodnih pregovorov in rekov. Doživela je šest izdaj, poslednjo je l. 1829 oskrbel Urban Jarnik.«

³ F. Kidrič, Gutsman Ožbalt, SBL I, 1925—1932, 281: »Pohlinova izvajanja o proizvodnji /je Gutsman/ povsem izpuštil; iznova dodal odstavke o narečjih, zlasti koroških, o 'napakah v rabi pravih besed' in o 'napakah v rabi tujk'; Pohlina prevod iz Katona in Pohlino razgovore /je/ nadomestil s 'posebnimi frazami', 'reki in pregovori'«.

⁴ Glede tega nasprotno mnenje ima F. Kidrič (v 3. op. n. d.): »Bohoriča iz 1584 in Hipolita iz 1715 pač ni imel v roki, poznal pa gotovo celovški prevod 1758, ki pa ni ostavil v njegovem delu skoro nobenih sledov; zdi se, da si je na neki način omislil nekaj prim. Pohlinove tabele z glag. in cir. alfabetom ter jo priložil nekaterim primerkom svoje slovnice, prim. v Stud. knjiž. v Lj. signaturo 19111 iz Kopitarjeve bibl.). Boljša izbira paradigem, pravilnejša določitev izjem, jasnejša in smotnejša razlaga so povsem njegova last.« Tisto o nevlivanju SJK na Gutsmana seveda ne drži, kakor bomo še videli.

⁵ F. Kidrič v pod 3 naved. delu, 279: »V/ Gradcu ok. 1751—1754. učitelj gramatik. razredov./ Nedvomno ga je Pohlina slovnica iz 1768 naklonila še h globljemu razmišljanju o slov. pisanju.«

⁶ Zanimivo je, da skladijska dela v pravem pomenu Gutsmanove slovnice (izjema je navedeni pasus iz Orožnove) doslej še nihče ni obravnaval, čeprav so o Gutsmanovi slovnici pisali že mnogi. Ne bo odveč, če te obravnave navedemo po časovnem zaporedju: 1. J. Scheinigg, Osvald Gutsman, Kres 1885, 526—529, 628—632; 2. K. Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva — dalje ZSS, I, Od početka do francoske revolucije,

njala latinščino, nemščino in laščino. V primeri s Pohlinovim⁷ je Gutsmanov uvod v skladnjo kar reven.

1 I m e n s k a s k l a d n j a.

1.1 Skladnja s a m o s t a l n i k o v (82—84) najprej (1) obravnava slovensko besedno zvezo namesto nemških zložen: *der Stadtrichter — miestni fodnik*. Deloma se tu kaže že paradigmatičnost slovenskih ustreznikov: a) *miestni fodnik*, b) *fodnik tega mefta* (83). Sledi obravnava (2) razmerja med nemško zvezo s *von* in slovenskim rodilnikom: *En mosh velikega bogaftva/nifke poftave* (v nem. *von*), nato (3), kakor bi rekli danes, delnega rodilnika: *en kofs mefa = Ein Stück Fleisch*, govori pa se tudi že o razmerju med tožilnikom in rodilnikom pri zanikanem povedku: *jes nemam maflu, temuzh jaize — Jes nemam ognja bol* [= 'ali' / *luzhi* ali *jes nemam oginj bol luzh*. To omahovanje je deloma lahko posledica logicizma, tj. racionalizma, ki je pač težko prenesel nelogičnost, kakršna je slovensko spreminjanje vezave na podlagi nikalnice. Navajal je Gutsman tudi rodilnik za zanikanim *biti* 'obstajati': *ni prestora/ni prestor*. (83) V (4) je obravnavana samoedninskost glagolnikov (*to shelenje, to pitje*), in opozorjeno je na izražanje needninskosti s števniki (*dvoinu ali troinu vupanje*).

Gutsman je v primeri z bohoričev(sk)o slovnico res izpustil vse, kar je bilo enako v slovenščini in nemščini in kar je bilo predvsem latinsko: tako ne obravnava člena kot slovnničarji pred njim po zgledu na Bohoriča,⁸ to in ono pa je prenesel od samostalnika k pridevniku.

1.2 Skladnja p r i d e v n i k o v (84—87) obravnava (1) najprej določnost: določna oblika se po Gutsmanu rabi, ko je v nemščini uporabljen člen *der*, torej: *te veliki/goripseti hlapcz — en moder/uzhen zhlovek*. V (2) je govor o izpadanju polglasnika (*sladek*) proti neizpadanju *e*-ja ali tudi polglasnika (*ershen(i), sgublen(i), podert(i)*), kar je skladenjsko seveda samo posredno. V (3) je obdelano ujemanje po spolu, številu in sklonu, pri čemer pa so obravnavani le priredno zloženi osebkii in določeno ujemanje po najbližji sestavini, npr. *kruh, vinu in voda je meni napreiftaulena; Zrieuli inu nogavize so drage* — kar je (v prvem primeru) seveda logicistično. Primer *Hlapzi inu dekla so vedli* (4) Gutsman razlaga s formulo »več oživljenih sam/ostalnikov/< in ujemanje

1894, 190—192; 3. I. Grafenauer, ZNSS, I, Od Pohlina do Prešerna, 1909, 8; 4. isti, Zgodovina slovenskega slovstva — ZSS, 1910, 103; 5. isti, ZSS, 1920, 102—103; 6. F. Kidrič, Gutsman Ožbalt, SBL I, 1925—1932, 279—283; 7. isti, Zgodovina slovenskega slovstva, dalje ZSS, 1929—1938, 185—186; 8. A. Gspan, Ožbalt Gutsman, v: Zgodovina slovenskega slovstva, dalje ZSS, SM, I, 1956, 366—368; 9. J. Toporišič, Priče neenotnosti slovenskega knjižnega jezika v 18. stoletju, v: Slovenski knjižni jezik 2, 1966, 36—39, o Gutsmanu str. 37; 10. J. Toporišič, Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, v: Jezikovni pogovori — dalje JP II, 1967, 9—74, konkretno str. 20; 11. B. Pogorelec, Nastajanje slovenskega knjižnega jezika, Od začetkov do konca 18. stoletja, JP, II, 1967, 75—105, konkretno str. 94, 97—98; 12. J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva — dalje ZSS, 1969, str. 125, 155; 13. M. Orožen, Začetki slovenske jezikovne misli, JiS 1970/71, 193—200, konkretno 200; 14. ista, Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja, JiS 1971/72, 139—148, konkretno str. 141; 15. I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva — dalje KZSS, 1973, 181; 16. T. Domej, Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju, Obdobja 1, Razsvetljenstvo, 1979, 195—208, konkretno str. 201 in 204. — Na ta dela se bomo v nadaljnjem sklicevali kratično ali krajsavno, npr. ZSS ali Slovenska jezikovna misel... ipd.

⁷ Prim. J. Toporišič, Prva slovenska skladnja, SR 1984, št. 3: Ob 400-letnici slovenskega jezikoslovja, 159—181, konkretno 159.

po »prednostnem spolu«. (Vse 85.) Prim. še ustrezno ujemanje v primerih kot *Brat, festrta inu letu moshtou fo meni fourashni; mosh inu shena fta modra; fin inu hzhere fo fletne*. Spoštljivost: *Ozha inu mati fta bouna /.../ fo bouni*. (86)

V (5) je prikazana količinska raba pridevnika (Gutsman pravilno meni, da gre le za srednji spol pridevnika, ne prislova) tipa *Je grosnu fnega, malu to-plute*. Še opozorilo, da je v mestniku in orodniku »običajneje« merjeni samostalnik sklanjati: *'S'veliku fvinzem, Med vezh ludmi* (86—87). Ta »pridevniškost« prislovov je v slovenski slovnici tu prvič omejena (pri Pohlinu, 134, le tip *malu dobreh*).

Na koncu (87) Gutsman opozarja, da pravila o skladnji pridevnikov veljajo tudi za deležnike (trpne in tvorne), s čimer je nakazana pridevniškost določenih besednih vrst.

1.3 Skladnja števnikov (87—88) najprej opozarja na vzporednost s pridevnikom, sicer pa obravnava (1) razmerje med *eden* in *en* (*eden gre — en kerft*), v (2) pa je govor o ločilnih števniki (*dvoje, zhvetiru*). Ima jih za nesklonljive, rabili pa naj bi se posebno ob izrazih za mlado, kakor *dvoje shrebet* bolje kot *dva shrebeta*. Nenavadno je *Dvoje moshtoa, zhvetiru shenftoa je prifhlu*, prav pa *Troje goved je pitaneh/pitanu* in *Petiru/Pet je nafs bilu*. — V (5) meni, da so od glavnih števnikov sklonljivi le »prvi štirje«. S primeri kaže tudi na obliko povedka: *Defet ouz/ovez je she oftrisheneh* (prim. še zgoraj... *je naf bilu*). Odpadla je vsa vezljivost pridevniških (in že prej samostalniških) besed, izkazana še pri Pohlinu.

2 Zaimenska skladnja (89—95) obsega skladnjo »samostojnih zaimkov« (od tu se je pač razvil naš samostalnik) (89—92), vprašalnih (92—94) in svojilnih (94—95).

2.1 Pri »samostojnih« zaimkih kot prvo obravnava (1) ujemanje po prednostni osebi in številu: *Jes in ti pojdem* itd. Pri vezalnem priredju tako, pri ločnem pa je ujemanje le po zadnji sestavini: *Jes al pak ti dobišh; Ti bol pak ona je krivizhna; Ni jes, ni vi, ni on bo frezhen* (germanizem: *weder — weder — noch... mird* nam. slovenskega podvojenega zanikanja za nikalnim zaimkom, tj. *ne bo*). Tu je prvič v slovenski slovnici (torej pred Kopitarjem) omenjeno tudi na pol vikanje (*Vi ste piu; Vi ste pezh zhudna*), češ da se tako govori »tu in tam« (»am ein und andern Orte«). V (3) je na vrsti povratni zaimek (91): *Jes fem sam od sebe hudu govoriu*. Tu Gutsman opozarja tudi na pogosto sorabo zaimka *sam* (*On je od sebe famega tu mieniu — Mi sebi fame-mu terdobo delamo*) (91: od česar se je po mojem razvila z *jaz sam* raba *sam: Sam tudi tako mislim*, nam. *Jaz sam...*).

2.2 Pri vprašalnih zaimkih (92—94) sta obdelana *k(edu)* in *kai* (vsaj prvega ne loči od poljubnostnega: *Ali bi htu biu; Al je kdu biu?*). Za današnji čigav ima *zhega: Zhega je tu* (= »čigavo«). Opozorjeno pa je na oziralni *kar: kar eden ne vie, njemu nizh ne die* (prestave predmeta iz tožilnika v roditeljni zaradi zanikanja Gutsman tu spet ni upošteval).

2.3 Pri svojilnih zaimkih v teoriji (1) zapostavlja povratne: *mi fmo nafhe perjatele objifkali* (moral bi reči *svoje*, a te izrecno prepoveduje: »ne *svoje*«, seveda po nemščini in latinščini), pač pa navaja *svoj* v prenesenem pomenu: *ti ozhesf sam ftoi biti* (94). V (2) navaja še *vfakiteri vsemi fvoi krish na svoje rame proti vi bote oblaftnike v'njegovei jifpi nafhli*, iz česar se vidi,

da se Gutsman tu drži obsega rabe za nemški *sein* nasproti *mein* in *dein* itd. Poleg rodilniškega svojilnega zaimka *njih*, *nje* navaja tudi navade: *njihou*, *njen* (95).

3 In že smo pri skladnji glagolov.

3.1 V I. razdelku (O splošni skladnji glagolov, 96—100) najprej (1) obravnava ujemanje glagola z več imenovalniki za neživo: *On, voda inu shganje meni ne di/hi/ne di/hijo*, vendar samo *Denar, svojobodnost inu shenftou je mladenzha ispratalu*, pri živem pa *Jelen, kofhuta inu tele fo vbieshali; Shenin inu nevesta bota rajala*. Nato (2) so na vrsti zveze z zbirnimi samostalniki: *Moshftou fo po red hodili, shenftou fo se pak smotile* (98), kar je pač logicizem, prav tako že iz Bohoriča znano *En diel ludi fo jedli*, saj na koncu Gutsman sam pravi, da je v takih primerih »vedno lahko tudi ednina« in navaja *voi/ka pruti nam vliezhe*. V (3) se obravnavajo spoštljivostne določitve med edninskim tretjosebnim osebkom in množinskim povedkom (98), npr. za 3. os. ed.: *Moi koter fo mene profili: „Svoja Vifokuft fo se vun pelali — torej podobno kot že prej (svoja = seine). — V (4) govori o večji svobodi slovenščine pri stavi (besednem redu) glagola (= povedka): Zefar je eno v/kašo vundau; Osdraulenik bouniku pomaga/pomaga bouniku* (nemško: Glag + Sam); *kir je on djau* (pomožnik pred os. zaimkom). — Pomembno je pravilo o nerabi golega glagola v pogojnem ali vprašalnem stavku: *aku tu diete spi, je enu dobru snaminje* (Vez + Sam + Glag, namesto nem. *Schläft das Kind, so ist . . .*, tj. Glag + Sam): *al konjar s'vosam she ne pride?* (nem. *Kömmt der . . .*). Pač pa da je taka raba v odgovoru na vprašanje: *kai on diela? brufi svojo kofo* (nasproti nem. *er schleift . . .*). Glagol brez vprašalnega členka pri vpraševanju mu je primeren za »posebno poudarjanje«: *Otepli ste ga?* (100)

3.2 V II razdelku (100—103) Gutsman obravnava glagolsko desno vezljivost (Skladnja glagolov s posebnimi skloni), spet zlasti glede na različnosti do nemščine: *bojim se R/ pred D* (nem. T) (*pred* je iz *strah pred*), itn. še za D in T. Pri rodilniku so navedeni še naslednji glagoli: *lotim se, navadim fe, navuzhim se, oddershim se, sdershim se, odvadim se, ogibam se, potrebujem, spounam se, spoviem se, se sdi, vefelim fe, vstrashim se* (ali pred O), *vshivam/vshiuulam*. Posebej so tu navedeni »glagoli dotika«: *doteknem se, primim se, perjemem se* (tudi sa T), *dershim se, se primi, se dopade*, ter glagoli manjkanja: *menka, nema, shada* (*se navelizha*). — Drugosklonska vezavnost je slabše obdelana. Dajalniška: (*sa*)*mersi, posmehujem se/fe mu smejim, (po)striesham, sdi se*. Tožilniška: *bogam, boli, nahajam* (vendar z dajalnikom: *Njemu mersliza nahaja*), *pezhejo, frezham, spomenem na*. Sicer za daj. in or. meni, da se je treba ravnati po nemškem in po nauku o predlogih, za primer pa navaja *jes po tistem jeleni stavim* (= 'zasledujem' ich *setze nach*); *vera mure s'nafhemi delami delati* 'vera se kaže v naših dejanjih'.

3.3 V III. razdelku (103—105) je govor o povratnih glagolih: (1) *fmo se resveselili, Al ste na zesti frezhali*. Navaja torej primer za pomen 'postati' + Prid B ter za recipročnost. Pri stavi tega *se* (2) navaja besednoredno tipologijo: *sem/fi . . . fe* proti *fe je/bom oz. je/bom se*; za zadnje navaja primer *Ta fant je se plakau* (tj. izenačevanje *sem/si . . . z je*); *Kdu se bo s'vami pezhau*; in ločeno *Jes bom s'tebo se skufiu*. Za *se* ob velelniku (3) ni uganil pravila: *Sadershi se dobru je prav, ne pa Hitru obrni se* — pač po načelu, da je *se* zmeraj za velelnikom. Primer *Ne pohujfhai se* nas opozarja na različnost v *Ne se pohujšati*.

3.4 V IV. razdelku (105—107) je na vrsti Skladnja nepravilnih in pomanjkljivih (nepopolnih) glagolov. Najprej (1) se obravnava razmerje med *sem* in *nifem* (*je — ni*), nato prihodnjiški sedanjik (*pobeshim* 'ich werde fliehen') proti *sem pobieshau* → *sem bieshau*, vendar v nekoliko »drugačnem pomenu«: *Vi bote nafh traunik zielu pojeshdili; On je vfo zefto podirjau; Al ne morefh ladjo naprei pognati*. Pod (3) so na vrsti neosebni (tu bi bilo prav reči tretjeosebni) glagoli tipa *boli*, ki pa lahko stojijo tudi v množini: *Mene noge bolijo* (tako še *mersijo, fo ferbeli, bojo ozhi /shzimile, bojo tlele*).

4 V 4. poglavju (108—113) je obdelana skladnja predlogov/predpon (108—113), in sicer najprej ob glagolu, nato ob imenskih in zaimenskih besedah. V (1) je opozorjeno na vezavno neujemanje predložene predpone in ustreznega celega glagola: *Dofeshem moi konz* (čepprav drugače gre *do z R, dofeshem s T*). V pravilu (2) pa je govor o ločljivih in neločljivih »predbesedah«: *odbieshi, fzer te isklizhe* 'Flieh davon, fonst ruft er dich aus' proti *kei pak okulihodite/Jidi okul*. To je seveda po nemščini. Poleg *okul* so navedeni še *mimo, naprei, nasai, proti, fkus, super, zhres/zhries, sraven, snotra, fpoda, svuna, sgora, sdolei, preik, poleg*. Tu se torej ločijo predlogi od prislovov (*raz* je vendar predlog), primeri kot *proti — próti* pa so v bistvu nakazani z nasprotjem *zhres/zhries*, kjer je drugo prislov, prvo predlog (prim. *Jaz sem proti/za/zoper, Bil sem čéz/zraven/poleg*).

Predlogi so obdelani, kot bi rekli danes, za (1) prostorskost (in sicer mestovnost in ciljnost: *v'vu Zelouzi — v'Boroule; na Koratanji — na Ofstrovizo, na Lafhkem*, v (2) pa za povedkovo določilo: *on je sa frednika*. V (3) je pri predlogih *med, nad, pod, pred* Gutsman 'racionalistično uvedel razliko: *pod mojei strehi — pod moja streho ena voda tezhe* (111); pozneje (112) navaja, da se v 6. sklonu *-o* »zelo opazno podaljša«, torej kot da je razliko med akutiranim in cirkumflektiranim *-o* slišal kot daljše nasproti krajšemu. V (4) navaja še nekaj posebnosti slovenskih predlogov v primeri z nemškimi: *Jes grem k'nogam, Hilamo k'dumu, Od mrasa trepezhe* (nem. *vor*), *od sheje* (nem. *vor*), *na ptuje(m)* (nem. *in*), *na vfe sguda* (nem. *in*), *po nozhi* (nem. *bey*), *po fili* (nem. *mit*), pa še *gladi* (*vor Hunger*), *krishama* (*übers Kreuz*), *nuzh nu den* (*bey Tage und Nacht*), *Buga* (*jime*) *dati* (Almosen 'miloščino').

5 Prislovi (114—120).

5.1 V I. razdelku (Składnja, 114—117) so najprej (1) na vrsti tisti, ki samostalniki prestavljajo v rodilnik: *dofti, kai, koliku, menje, nizh, telkai, teliku, veliku, vezh, narvezh, zhistu nizh, pridnu, fstrafhnu kai berazhou se naide; gre pridnu vode na mln*. To so tudi pri snovnih imenih (*pridnu vode*) neke vrste merni pridevniki količine (prim. *veliko vode, dofti vode* ipd.), torej pač tudi ne prislovi. — V (2) je temu dodano, da nikalni prislovi zahtevajo še eno nikalnico: *Nizh dobrega ni fo pounali* 'imeli v obravnavi'; *kar eden ni perkladen* (implicitno zanikanje, sicer pa je ta *kar* pač *nikar*); *Bug obenega /pokornega ne savershe*. (Omenjen je tudi *kar* v pomenu 'nikar' (115)). Seveda pa so to prislovi v tistem širšem smislu, ko se k prislovom prišteva ves ostanek glede na besedno vrsto nedefiniranih besed. Pravi primer s prislovom bi bil tipa *Nikjer na svetu ni lepše*. Odstavek (3) obravnava stavo prislova: *Tezi sad/sád tezi*, torej prosto; vendar naj bi bila pri nesedanosti raba prislova pred glagolom boljša: *on je delezh odjahau; Jes bom prei pifmu fkleniu*. — V (4) je obravnavan *enobart*, kar pa da je tudi sklonljivo: *od enebarti, k'enebarti*,

(na) *enebarti*, *k(at)iro bart*, itd. — Končno je v (5) govor o *koliku* in *koliker*, tj. o vprašalnosti oz. oziralnosti.

5.2 V II. razdelku (117—120) se v Seznamu značilnih prislovo v naštevajo časovni, krajevni in lastnostni prislovi, npr.: *dave*, *daunu*, *kaderbodi*, /.../ *kmalu*, /.../ *podnu*, *pogoftu* /.../ *se*, *se*, *sedai*, *fkosi* /.../ — *blisu*, *blishe*, *delezh*, *del*, *dele*, *dergam* /.../ — *bodili*, *bodifi*, *dofti* /.../. V tretji skupini so vsi, ki niso časovni ali krajevni, torej tudi členki. Tudi besednozvezni (včasih pisani skupaj kot sklopi): *predkratkem*, — *od kod*, *fkus no fkus* — *satojedelu*.

5.3 Skladenjsko pomembni so pač le časovni prislovi, ker stavku določajo čas, vendar Gutsman na to ne opozarja, ampak jih razvršča le abecedno: *dave*, *daunu*, *donefs*, *dopou(d)na* itd. (117) Seveda tudi ne misli na kako vrsto glagolskega dejanja, nemara tipa *Sedaj prihaja* proti *Zdajci pride* (118) oz. *Kmalu pride*. Skladenjsko bi bili važni seveda tudi členki, prostorski prislovi pa za smer ipd., npr. tipa *Sem gre/prihaja* proti *Od tod gre/odhaja* ipd.

6 Oveznikih (120—124).

6.1 Najprej (1) so obravnavani podredni v pripovednih in pogojnih stavkih: *Jes bom terkau*, *da meni odprejo* — *Zhe bi le tudi taku modri bili*, *de bi vezhnof bol premishlovali*. Nato (2) je govor o položaju »besedice« li: *aku li ti sam*, *Bug bi nam ne sanefeu*. Sledi (3) *da* v pomenu nem. *um* (*de njega na svojo stran perpravi*), navaja pa tudi *bres da bi za 'ohne zu'*. Za primer *k um'* navaja tudi nedoločniške zveze, s pripombo, da »zvenijo trše«: *Jes sem prifhel mojo saftavo riefhiti*; *Mi vse skufimo*, *njega potolashiti*, kjer bi bilo prvo danes namenilnik. — V (4) loči veznike, ki se stavijo spredaj oz. zadaj.

6.2 Stava veznikov je podrobneje obdelana v II. razdelku (122 do 124). Med vezniki, ki stojijo spredaj, je npr. tudi *bol 'ali'*, pri *pak* pa je opozorilo, da se zmeraj zapostavlja (123): *Al tu nainu*, *bol pak vainu*, brez *k* pa da *pak* stoji »samo v najpreprostejšem načinu govorjenja« (123). Opozarja tudi na zapostavljeni *tedaj* v pomenu 'tai' (po našem sklepalno vezniško sredstvo), vendar Gutsman zanj primera ne navaja. (Bil bi nemara: *Vsi so se zbrali okrog odra*, *jaz tedaj /torej/ nisem mogel ostati sam*.) Poleg *pak* navaja kot veznike, ki stojijo zadaj, še *li*, *namrezh*, *nifhtermenje*, /.../ *fai*, *fizer* (*fister*), *sategadelu*, *ta(da)i*, tudi, *vunder*: *Si li ti en Prerok*; *Al je tu nainu*, *bol pak vainu*. Pri *li* se mu mešata vprašalni *li* in *li* iz *glih* (*li ti fi te narvedlejshi 'najbolj len'*). Za *saj* navaja le primer na začetku: *Sai jes sim vain doushnik* (= *saj*), pa v sredi: *Ti fe bofh faj enobart sadovoljau 'vergnügen'*: prvič je 'saj', drugič je 'vsaj'.

7 V 7. poglavju je govor o medmetih (124—125). Definira jih kot razpoloženske. Opozarja tudi na njihovo vezavnost: *Joh tebi*, *Blagur vam* — kjer pa gre za povedkovnike. Sicer sledijo le še primeri, npr.: *Al!*; *hoi hoi!*; *kai she; leite!*; *oja! pezh zhudu!* Poleg naštetih, da jih je še več, a »takih se zaradi grde rabe naučimo še prehitro«.

8 V 8. poglavju je govor o posebnih narečnih značilnostih in rekih (Von besonderen Mund- und Redensarten, 126—133).

8.1 I. razdelek (126—130) ima naslov *Posebna narečja* (kjer pa narečje pomeni narečno posebnost). Narečno mu je tisto, »kar se sicer loči od splošnega pravila in čednosti, pa ne zveni tako zanič, da v širši skupnosti, ki je tako prevzela, to ne bi imelo veljave« (126). Pod (1) navaja dvojnico *tepejo* — *tepo*, *vuzhijo* — *vuzho* (tako še *pojo*, *tepo*, *bero*). Krajše oblike da niso v navadi pri

glagolih na *-em -ati*, pa tudi ne pri tistih s kratkim *-i* (torej ne *baŕho* ali *lubo*, 127). Pod (2) je obravnavan *-a-* namesto *-e-* kot sedanjiška glagolska končnica (*barata* nam. *barate*), v (3) je *-[a]* v končnici *-te* (*daite*, kar *dobite*), v (4) je obravnavan kratki nedoločnik (*rezh*, *bit*, *jit*), v (5) slovensko nebnjenje: *Ti vboji imajo naje roke inu noje; drujemu, vbojeifhemu*, kar pa da lahko vodi k dvoumnosti.⁸

(Menda doslej pri nas še nihče ni opozoril na to, da so pojavi (2), (4) in (5) pogosti v dodatku k SJK 1758, pri slovenskem nebnjenju predvsem tudi *š — č* iz *h — k*.)⁹ — V (6) govori o *h* iz *g*: Gutsman je za etimološki izgovor po zgledu sosednjih Štajercev in Kranjcev, Hrvatov in Ilircev v celoti, nič manj pa tudi Poljakov in Rusov. Tu kaže široko poznavanje tudi v slovanskem okviru (129): »tega /tj. γ iz *g/* ne gre preveč grajati, ker je sprejeto na Češkem, Moravskem, pri Slovaki in Rusnjakih na Ogrskem, ki z *g* pišejo le *j /.../*; sicer pa *j-ja* v njegovem latinskem ali nemškem zvenu ni slišati v vsem jeziku teh ljudstev.«¹⁰

⁸ O tem je veliko, tudi napačnega, pisanega v obravnavah Gutsmanove slovnice. Navedimo npr. *J. Scheinigga* (katerega ugotovitve se potem velikokrat ponavljajo in variirajo, redko iz avtopsije dela): »L. 1768. je izšla slovnica p. Marka Pohlina. Gutsman se je ustavil prvi prav odločno in možato Pohlino vemu 'jezikobrodju'. Zgodilo pa se je to v dvojnem oziru. Jezik sam je bil v Kristjanskih resnicah tako uravnan, da je bil živ protest očetu Marku. Nanašajoč se na koroški govor (dobrega, dobremu; v mehkm oblačili; na svojej duši; pried, vrieden; *Buh*; den; reku), poskuša vendar približati se tudi drugim Slovincem; zato piše: *ciel*, *terpeu*, odgovoriu, *sedla*, *poslušala*, *dopadlu*, mesto *cieu*, *terpou*, odgovorou, *sedva*, *poslušava*, *dopadvu*. Hotel je, da bi bila knjiga vsem Slovincem razumljiva; saj pravi v opombi stoječej v predgovoru: dialecti et styli ratio in hoc opusculo usurpata talis est, quae non tantum a Vindis Carinthiacis, sed etiam a Styro-Vindis et Carniolis, uti experiantia ostendit, probe intelligitur.« (528) (Podčrtal J. T., tudi nižje.) K temu nato (s koristno informacijo o opombah v Kristjanskih resn. in v posebni izdaji teh opomb) dodaja še: »Gutsmanovec /o/pazke v Kristjanskih resnicah obsegajo 10 strani, stran po 29 vrst; ponatis pa ima 16 strani po 31 vrst. Prvih deset strani stranj ponatisovih sklada se razven nekaj malenkostij od besede do besede z opazkami v Resnicah. Na ostalih šestih straneh pa je dodal Gutsman še pet toček, ki veljajo isto otcu Marku: »namreč 1. čednosti nam. -ste; brunni nam. brunne; lubim nam. lubem; 2. dal -o nam. dall -o; 3. te ta to nam. ta ta to; 4. 6 sklonov I R D T M O; 5. c, w in y so proglašeni za nepotrebne, le y 'naj rabi omehčanju črke j', npr. oginy = oginj, a nikdar se ne sme staviti y namesto i, kakor je to zahteval in rabil Pohlina.« (Ě-jevski refleksi za dolgi polglasnik neupravičeno, enako za *c*, *w*, *j*; prim. moja razprava Gutsmanova slovnica.) — Scheinig še navaja: »/A/ ker je pisal za prosto ljudstvo, prisiljen je bil /Gutsmann/ pisati: *gledau*, *peu*, *lubiu* ('doch ist man gezwungen dem Schwalle nachzugeben')«. (Vse 529.) In še en razlog za narečnost: »Pomisliti pa imamo tudi še, da slovnica ni bila namenjena samo slovenskim rojakom pisateljcem, temveč isto tako i nemških sodeželanov, ki bi se naj iz nje učili jezika, kakor ga narod govori. Iz teh prav premišljenih razlogov ohranil je Gutsman v slovnici več narečnih oblik, da si je sam pri sebi znal pravilno pisavo. Ni se hotel predaleč oddaljiti od narodovega govora. Pisal je torej: *biu /.../*, *gledau /.../* jes bom baran gratau /.../. Rabil je člen, katerega se prosto ljudstvo še do današnjega dneva ni moglo iznebiti.« (528—529)

⁹ O tem bo podrobneje govor pozneje.

¹⁰ V zvezi s tem se res lahko govori o širši Gutsmanovi razgledanosti po slovanskih jezikih. Prim. k temu iz *Glaserja*: »Po slovenskem tekstu od strani 236 naprej sledé opombe: 'Anmerkungen /.../'; tū pripoveduje v nemškem jeziku, da ne prihajajo te opombe od jedne osebe, nego od mož, ki dovolj znajo češki, hrvaški, kranjski in slovenski (windisch), in ki se ustavljajo Marku Pohlino. Uže jezik sam, v katerem je bila pisana ta knjiga, je živo nasprotoval Marku; želel pa je, da bi knjigo razumeli tudi Slovenci iz drugih slovanskih dežel.« (190)

8.2 Rekel (130—135) iz Gutsmanove slovnice se je bilo treba pač le naučiti, čeprav tu in tam katero tudi popravi: (1) *Jes se doushen dam* (ne *doush-nega*); *Oni se vriedni fskashejo*; *Ona se sdrava snaide*; *On se njim mozhen sdi*; *Ti ni si kufs...*; *grede inu ftoje*; *fmo molili nam. gredejozh, ftojeozh*.¹¹ Razen v zadnjem primeru so glagoli teh stavkov pomožniki. V bistvu pa gre tu za posebnosti v povedkovnem delu (prim. še *En pou ljudi je sadi ftalu*, vendar z opombo, da je *pou* moškega spola).

Pod (2) so navedeni »lični reki in izrazi«, tj. res frazeološko blago. Rekla: *dobre vole, bob v'fsteno metati, rakam shvishgati, enemu v'ozhi vtekniti/vtikovati, norze pasti, na koga vsekati, siale predajati*. Rečenice: *Dobre vole mofhne kole*; *Kar mazhka rodi, radu mifhi lovi*; *Gofte fflushbe riedke fuknje*; *Shena je v'pot fhla*; *Lug vliezhejo 'es geht stark die Rede'*; *Bug te primi*; *Bug te shivi*; *Mafti Bug iz mafai tebi Bug*; *Bogu se fmili*; *Šram te bodi*; *Vela, kamer ferze pela*. S tem Gutsman začenja frazeologijo kot posebno vedo jezikoslovja.¹²

9 V 9. poglavju (O splošnejših jezikovnih napakah, 133 do 144) imamo dva razdelka.

9.1 V razdelku Napake v uporabi pristnih¹³ besed (133 do 140) so v 8 točkah obravnavani: (1) edninska oblika moškega deležnika na -l: *fem tlieku*, ne *tliekuv*; *fkerbeu*, ne *fkerbou*; *fhlifhau*, ne -uv: tu torej zagovarja večjo etimološkost glagolske pripone in neobstojni polglasnik. V (2) se upira švapanju (*Befieda je v'nami prebivava*),¹⁴ izgovoru in temu primerni pisavi etimološke zveze polglasnik + *u* iz trdega *l* za samoglasnikom in hkrati na koncu besede ali pred soglasnikom (torej proti *kosuv* in za *kosel* oz. vsaj *koseu*), kjer navaja za primere še *mifel*, *sibel*, *kopel*, *debel*, *vefiel*. Ne eno ne drugo seveda ni skladijsko, ampak gre za normativno oblikoglasje.

¹¹ Rekla pri Gutsmanu omenja in hvali *I. Grafenauer* (KZSS, 1973, 181): »Pouk ponazarjajo pristno domače rečenice in narodni pregovori.« To je povzel Gspan (ZSS, 1956, 367) tako: »/U/porablja k pravilom dobro izbrane in številne zglede, in sicer ljudske pregovore in reke.«

¹² Glede tega prim. *J. Toporišič*, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *JiS* 1973/74, 273—279; rekla imajo besednozvezno podobo (lahko tudi stavčno), rečenice podobo povedi, Prim. še istega avtorja Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov, XXI. SSJLK, Ljubljana, 1985, 51—46.

¹³ O pomenu besede »pristen« (pri Scheiniggu »pravilen«) prim. *T. Domej*, Slovenska jezikovna misel..., 1979, 204: »Veliko prostora Gutsman posveti jezikovni pravilnosti. Predvsem mu gre za razmerje govornih teritorialnih narečij do pismene in govornih oblike standardnega jezika. Ne dopusti nobenega dvoma o tem, kaj je zanj dana stvarnost in kakšna bi morala biti nadaljnja razvojna pot in cilj na področju slovenskega standardnega jezika. Normirani knjižni jezik Gutsman v nasprotju s teritorialnimi narečji označi kot 'pristni jezik'. Vendar mora ugotoviti, da je 'večina izdanih spisov polna pisnih napak, ker v njih ni bilo nobenega pravila' /./« V zadnjem delu ne preveč določno ali jasno.

¹⁴ K temu *M. Orožen*, Začetki..., *JiS* 1970/71, 199: Njej je, implicitno, švapanje tudi izgovor trdega *l* kot *u* na koncu besede v deležniku, pridevniku in samostalniku. O švapanju pa govorimo samo tedaj, ko se trdi *l* izgovarja kot *m/u* pred nesprednjimi samoglasniki. Glede tega prim. še iste avtorice Kultura slovenskega jezika..., *JiS* 1971/72, 141: »Vendar pojem «Pöbelssprache» ne pomenja pri nasprotnikih [namreč Pohlinu in Gutsmanu] istih pojavov. Pohlin je npr. hud nasprotnik koroško-gorenskega švapanja, ki je po Gutsmanovi presoji in odločitvi deloma prevladalo v pisavi (bil biu) /./« — Še o pompi Orožnove (Začetki..., *JiS* 1970/71, 199) »Izredno zanimivo je, da se 'Celovčani' sami izrekajo proti 'švapanju', ki je vendar v koroških narečjih splošen pojav.« — Prim. k temu iz *J. Toporišiča* Slovenski jezik, kakor..., JP II, 1967, 16: »Ravno zaradi vnašanja izrazito narečnih prvin v knjižni jezik opozarja oče Hi-

Tako tudi v (3): na namesto *ne*, v (4) *e* namesto *a* (*ne marei*), v (5) *a* namesto *e* (*tepam/tapam, vuzhan, ta*) — to je grajal, kot smo videli, tudi že prej. V (6) protestira proti nosnikom pri Velikovcu (ali je to prvo obvestilo o ohranjenih praslovanskih nosnikih na Slovenskem?) in o *â* namesto čistega *a*. V (7) je proti opuščanju *i*, *o* in *u* na koncu, v (8) pa opravičuje koroško premeno *u* — *o* (*muft — mofta*), *ie* — *e* (*liefs — lefa*), češ da to »opravičuje splošna raba« (240).

Vse to je v veliki meri kritični odziv na jezik dodatka v SJK 1758, kjer imamo naravnost velikansko število narečnih posebnosti, ki so prav malo v skladu z jezikom v prevedenem delu Hipolitove prireditve Bohoričeve slovnice. Poglejmo si najprej eno skupino teh posebnosti:

(1) švapanje: *megva* 248, *te muajshi* 258, *puamen* 269, *Súama* 271, *pukvaft* 273, *puaninja* 276, *davati* (delati) 284, *poshuatati* 284; pa še oblikoglasne posledice švapanja: *od Zerkle* 283, *lufh* 'uš' 276, *poshufhali* 280 (analogno razširjeni *l*, izguba *u*-ja v *u*);

(2) slovensko nebnjenje: *prafnizhi* 252, *shishni gospod* 261;

(3) ejevsko akanje: *lateti* 284, *pránefti* 268, *davati* 'delati' 284, *pojuterfshnam* 250;

(4) dalje premenjeno zvezo polglasnik + *u*: *Pekvu* 247 (kolikor ne gre celo za srednji spol *peklo*), *sebvu* 257, *bukou* 273;

(5) mehki *n* pisan različno: *ogen, ogain* 247 (pri čemer so neenotnosti tudi pri Gutsmanu, saj ni točno vedel, kdaj imamo mehki *n* in kdaj *ne*);

(6) prehod *o* v *ue*: *potuep* 249, *nuezh* 249;

(7) prehod *e* v *ö*: *öbahtnik* 241, *pök* 271;

(8) neenotno pisan *u* iz *l*: *stou/stol* 253, *fou* 236, *Stou* 269;

(9) neenotna pisava fonema /v/ ob samoglasniku: *fou* 236, *bidrou* 255, *Ouv-ezh* (ovec) 255, *sebvu* 257 — *fuezhinza* 253, 256, *uudoviz* 260, *vudova* 260; sem gre še izgubljeni *u*: *glonik* 263, *unshati* 'zeleti';

(10) glas *k* zapisan tudi s črko *c*: *capaun* 'kopun', *cura* 'kura' 255, *jacob-nik* 249;

(11) tako imenovani dolgi polglasnik v različnih odrazih: *dan/den* 249, *vefs/va/s* 277.

S presojo teh stvari glede njihove primernosti za knjižni jezik¹⁵ je Gutsman nekak predhodnik Kopitarjevemu razpravljanju o gorenjsko-dolenjskem obli-

polit na začetku 18. stoletja, natančno: l. 1715 v svoji izdaji Bohoričeve Slovnice, naj se nikar ne govori namesto glasu *l* glas *v* po načinu Gorenjcev in Korošcev tudi pred samoglasniki kakor v primeru *kobiva, masvu* in *prvatnu*, ker je edino prav *kobila, maslu* in *platu*. — Celovčani so torej tisto o švapanju verjetno povzeli iz Hipolita, katerega izdajo Bohoričevih Zimskih uric so prevedli v nemščino. Hipolit že kot Dolenjec švapanja ni mogel odobravati.

¹⁵ Pretirane pa so oznake, da bi bil Gutsman s to svojo morfonologijo posebno prispeval h knjižnojezikovni vseslovenskosti. I. Grafenauer sicer dokaj previdno (KZSS, 1973, 181): »Oblike in glasovi ustrezajo njegovi poti do obnove občeslovenskega knjižnega jezika, le Korošcem je treba to pot z nekaterimi prilagoditvami olajšati.« (Kar je nekako povzeto po Scheinigu.) — J. Scheinigg (O. Gutsmann, 628): »V Kristjanskih resnicah vidimo ga še na stališču celokupnosti slovenske, tekem malih let pa se je vzpel že tako visoko, da je vsaj slutil literarno vzajemnost vseslovensko.« — Prav ima I. Grafenauer (ZSS, 1910, 105): »Slovnica je sestavljena na podlagi koroške govornice narodne in pismenega jezika 'Evangelijev in listov' /./« — K. Glaser (ZSS, 1894, 191): »Gutsman stoji na stališču slovenske celokupnosti in je pozneje bil navdušen za slovansko vzajemnost. Ker pa je slovnica bila namenjena tudi nemškimi...«

koglasju v slovenski knjigi do dobe, ko je Kopitar pisal svojo slovnico, zlasti pa neposrednega trenutka. (Zgled za to bo treba iskati pri Gottschedu, ki je enako obravnaval dvojnice zlasti gornje- in dolnjenemškega pisnega jezika svoje dobe.) — Obravnava številnih narečnih posebnosti pa dela Gutsmana tudi prvega koroškega narečjeslovca.

Tudi sicer je mogel Gutsman najti dovolj gradiva za svoje kritične pripombe k pisavi v omenjenem dodatku SJK 1758, kakor nam kaže naslednja lista značilnosti:

(12) glas *s* je pisan zelo različno: *fufhez* 251, *liftognoj* 251, *dones* 250, *mef-fenz* 250, *kofapersk* 252, *jefenski* 252, *mefsenz* 252, *nebies* 251, *oufs* 271, *s'kle-da* 236;

(13) sičnik *z*: *fimez* 251, *kosoperz* 251, *fima* 250, *kofapersk* 252, *prafnizhi* 252, *na miffi* 256;

(14) zlitnik *c*: *gnilz* 251, *fhlizha* 236, *Ouvezh* 255;

(15) šumevec *š*: *pojutershnam* 250, *fufhez* 251, *ftukl* 253, *fhphéh* 257, *fooger* 259, *kleshzhe* 269, *Fleishkar* 271, *shúfhtar* 272, *shribar* 277, *shpilat*, *sturmali* 286;

(16) šumevec *ž*: *po juffini* 250, *fhlizha* 236, *rofse* 272;

(17) šumevski zlitnik *č*: *foiezhnik* 251, *kleshzhe* 269 (vendar enotno). In vendar so bili sičniki in šumevci že v Bohoričevi slovnici, ki so jo Celovčani sami prevedli v isti knjigi, tako lepo urejeni, četudi v rahlem neskladju glede pisanja nezvenečega trajnega sičnika med samoglasnikoma. — So pa še druge neenotnosti v pisavi:

(18) pisava *jata* z *ei* in drugače: *veiter* 248, *letjo* 252;

(19) ustnični pripornik *f* je kdaj pisan tudi z *v*: *viertel* 236;

(20) nenavadno (po nemščini) pisan samoglasnik *i*: *viertel* 236, *vjnje* 256;

(21) svetli drsnik *j* pisan z *i*: tudi pred samoglasnikom *skurianz* 256;¹⁶

(22) mehkomembni pripornik *h* pisan s *ch*: *richte* 255;

(23) zapisovanje nekakega nemega *h*: *teleh* 255, *fhphéh* 257, *antvarth* 279;

(24) dvojni soglasniki (poleg *ff*): *tetta* 259.

S tega stališča bi bil torej Gutsman lahko bolj kot Pohlina, ki ga vsi, ki pišejo o Gutsmanu v tej zvezi, tako radi omenjajo, ošteval jezik tega dodatka SJK 1758, vendar tega izrecno ni storil. Ali iz strahu pred jezuitskimi predstojniki (saj so SJK vendar izdali jezuiti, ne pa kak bosonogi avguštinec)?

9.2 V II. razdelku tega poglavja (Napaake v sprejemanju tujih besed, 141—144) je Gutsman t. i. purist: Ljudje »iz okolice mest in trgov ter tisti, ki mejašijo z Nemci, sprejemajo precej besed, pa ne zaradi siromaščine

(Prim. še op. 8.) — Prim. še *Kidričevo* oznako Gutsmanovega pojmovanja besede Windisch (tu op. 22). — *J. Pogačnik* (ZSS, 1969, 125): »Vse to /tj. biele, nedoužnost, gledau, teku/ so bile posebnosti koroškega narečja, s katerimi je nameraval premostiti razločke med središčem in koroško jezikovno rabo.« (Seveda so nedoužnost, gledau, teku govorili tudi v središču.) — Za konec še *T. Domej* (Slovenska jezikovna misel ..., 201): »Leta 1761 srečamo Gutsmana kot prevajalca, ki še povsem zagovarja močno pokrajinski, na Koroško omejeni pisni jezik.« Ob prevodu Parchhammerjevega katekizma ugotavlja, da »je bilo potrebno jezik prilagoditi narečju na Koroškem živečih Slovencev«.

¹⁶ Glede napačnosti odločitve, da Gutsman piše fonetično variante fonemov *v* in *j* (za *j* niti ni gotovo, da bi bil na Koroškem imel fonetično varianto) prim. J. Toporišiča sestavek Gutsmanova slovnica, v: Wiener Slavistisches Almanach, Sonderband 13, Wien 1984, posebni naslov Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih, str. 209—227.

slovenščine.¹⁷ Za primer daje besedo *herfhaft*, ki da jo slovenščina lahko podaja z *gospodshina*, *gospodstou* (141). Nato navaja precej nemškimi besedami slovenske ustreznice, in sicer za *Andacht*, *Bauer*, *Bediener*, *Barbierer*, *Bestandmann*, *Bettler* itd.: *poboshnost*, *kmet*, *frieshaunik*, *brivez*, *najemnik*, *barazh* ... Prevzete nadomestke za te besede imenuje barbarizme (143) in napake (141).

Tudi v tem je nekak odziv na SJK 1758 (dodatek), kjer imamo npr. uporabljene naslednje iz nemščine prevzete besede: *laihter* 236, *viertl* 236, *richte* 255, *spéh* 257, *sooger* 259, *pauer* 261, *kragen* 'šal' 262, *montl* 262, *stumpf* 262, *fhnole* 265, *zungel* 265, *Fleishkar* 271, *shnidar*, *shustar*, *kramar*, *mauar*, *zimerman*, *shlofffer* (vse 272), *pukvast* 273, *(pod)shribat* 277, *shrajat* 287, *plauđráti* 278, *antvath dati* 279, *shpilat* 282, *fehtat* 'mečevati se' 282, *shoútuati* 'bitka', *ordnati*, *plindrati*, *rulati*, *stúrmati* (vse 286). Gutsman je dajal tudi besedilne primere za prevajanje, pri katerem so se ponujale prevzete besede: *Der Edelmann hat von seinem Schreiber Rechnung gefordert — shahtnik je od svoiga pisarja razhun tirjau; Das Volk will sich die Freiheit ertrotzen — ludstou ozhe febi svoibodnost perfiliti* (143).

V tem oziru, tj. v purizmu, je torej Gutsman izrazil predhodnik Kopitarja, na kar naj bi pomislili tisti (B. Urbančič), ki v Kopitarjevem prizadevanju za odpravo po nepotrebnem prevzetih besed (in skladijskih lastnosti besed ter skladijskih vzorcev) vidijo samo negativno ali celo vpliv Metternichove reakcionarnosti.¹⁸

Tak spisek besed je nujno deloval kot program za odpravljanje nepotrebno prevzetega in to ni moglo ostati neopaženo ne pri Vodniku ne pri Kopitarju. Torej je Gutsman prvi, ki je po Hipolitu (morda prav iz poznanja Hipolitovih idej o vzrokih nemčevanja pri Slovencih)¹⁹ tako odločno in določno dvignil glas proti nepotrebnemu nemčevanju.

10 V 10. poglavju (P o s e b n e o p o m b e o p r a v o p i s u, 145—148) Gutsman pravi, da se pri zapisovanju jezika ne moremo »ravnati po preprostem izgovoru, temveč po jezikoslovnih merilih«, kar na svoj način spominja na Pohlino tozadevne nazore. Takih »razlogov« navaja Gutsman nekaj:

- (1) ne piši dvo-, tro- in štiričrkij s c, ampak le s h, k — fh, sh — zh;
- (2) ne mešaj v in u in torej piši *vmerov*, *verov*, a *udou*, *vliekeu*;
- (3) ne mešaj j in i, torej: *djanje*, *konj*, a v dvoglasnikih *dai*, *poidem*, *vei*;
- (4) prav je pisati *smieh* ipd.

Da se to očitno nanaša na SJK 1758 (dodatek), primerjaj zgoraj našete nedoslednosti v pisavi tega dodatka. Gutsman seveda ni imel prav, ko je fonem /v/ v nasprotju s Pohlino (in enako fonem /j/) pisal na dva načina, tudi pisava jata z ie je bila neustrezna, saj za pozneje podaljšani akutirani jat ni veljala, ipd.²⁰

¹⁷ Ta Gutsmanova misel je s strani naših slovstvenih zgodovinarjev velikokrat citirana, pa nikoli prav ponazorjena in postavljena na trdna tla jezikovne prakse na Koroškem konec 18. stoletja.

¹⁸ Prim. J. Toporišiča oceno Urbančičeve knjige O jezikovni kulturi: O Urbančičevi jezikoslovni kulturi, SR 1977, 359—371. O Gutsmanu kot puristu prim. M. Orožen, Kultura ... JiS 1971/72, 141.

¹⁹ Prim. mesto o Hipolitu v mojem sestavku Slovenski jezik v luči tistih, ki so ... zgoraj v opombi 14, str. 16—17.

²⁰ Popolnoma pretirano pa je v tem smislu staviti Gutsmana nad Pohlino. J. Scheinigg (Kres 1885, 632): »Poleg tega pa se je /Gutsmann/ še bavil z jezikoslovno theoretiko, v katerej je učinil prvi napredek ter podrl očeta M. Pohlino, da mu ni bilo

11 K pregledu besed po oblikoslovnih tipih (149—158) bodi pripomnjeno le, da samostalnikom in pridevnikom sledijo le 4 prislovi, ki pa so vsi povedkovniki: *shau, treba, prau* in *fram*.²¹

12 G u t s m a n o v a s k l a d n j a²² je torej v primeri z Bohoričevo (bohoričevsko, če primerjamo še Hipolitovo in celovško jezuitsko) po obsegu veliko skromnejša, načeloma pa pogosto veliko bolj prirejena potrebam slovenskega jezika že zaradi tega, ker se je močneje ozirala na nemščino, tj. na jezik, ki je slovenščini bližji od latinščine. Seveda pa je Gutsman pri tem beležil le stvari, ki so bile v obeh jezikih različne. Torej gre tu za protistavno nemško-slovensko skladnjo, hkrati še zmeraj le na ravni besednih vrst, ne pa morda že tudi stavčnih členov.

V tem okviru je Gutsman podal skladnjo besednih vrst v zaporedju snovi podobno kot Pohlin, vendar v konkretni izbiri obravnavane snovi izrazito slovenistično. Pri samostalniku posebnosti slovenskega rodilnika, neštevnost in še kaj, pri pridevniku določnost, ujemanje prilastka in pridevniškega povedkovega določila (česar v nemščini ni, ker se tam v povedku spol, število ne izražata,

več moč vzdignoti se.« Bolj prav je sodil I. Grafenauer (KZSS, 1920, 102—103) v zvezi s Chriſtian/kimi refnicami: »V posebnem, nemški pisanem dodatku /.../ pa ugovarja zoper Pohlinov pravopis in utemeljuje nekatere historično-etimologične oblike proti fonetičnim oblikam, ki jih je rabil Pohlin, *deloma pa že drugi*.« (Podčrtal J. T.) Misli pa tu Grafenauer tudi na morfonologijo, kakor se vidi iz ustrezne opombe, ki navaja katerega, dober, nevolen, dai, prav. (Ožje pravopisne pa seveda niso historično-etimologične, prim. *i — j, u — v* idr.) — V tem smislu je deloma napačno, če M. Orožen (Kultura..., JiS 1971/72, 141) piše: »V pojmovanju vnetih poznavalcev slovnice in raziskovalcev jezika se pojavi značilna dvojnost. Japelj in Gutsman vztrajata pri kolikor toliko tradicionalni, že s študijem jezika utemeljeni pismeni pravilnosti (uveljavljenje etimološkega načela v pisavi), ki Slovence vsaj delno združuje, Pohlin pa se odloči za novo, sinhronično izhodišče /.../« Tu se lahko reče le, da sta prva dva, zlasti prvi, v večji meri upoštevala zgodovinsko pisavo, Pohlin pa glede polglasnika sodobno stanje v osrednji Sloveniji. Glede Gutsmana prim. moj članek Gutsmanova slovnica.

²¹ K temu gl. K. Glaser (ZSS, 1894, 191): »Od četrtega natisa 1799. leta izpadel je Verzeichniss einiger windischen Stammwörter, 149—164, ker je bil /Gutsman/ med tem izdal svoj slovar./« Seveda je s tem iz slovnice izpadlo oblikoslovno zbiranje besed določenih vrst, ki se je sicer ohranjalo od Bohoriča sem.

²² Dejansko smo pregledali le prvo izdajo te slovnice, od šestih, ki so izšle (pa menda niso vse ohranjene): »Kako je /Gutsmanova slovnica/, ki je izšla l. 1777 /ustrezala/ praktičnim potrebam po Koroškem, vidiš iz tega, da je doživela šest natisov, od katerih pa so nam ohranjeni samo štiri. Zadnjega je pripravil U. Jarnik l. 1829. Od četrtega natisa (1799) začenši je izpadel 'Verzeichniss...' (J. Scheinigg, Kres 1885, 628). O 2. izdaji poroča A. Gspan (ZSS I, 1956, 367): »Slovnica je doživela 6. izdaj, ena med njimi je izšla tudi v Celju (1786)« Ta je po mojem prav lahko vplivala na Žagajška. To je menda 2. izdaja te slovnice. Prim. še iz Kresa 1885, 628 pri J. Scheinigu o 6. izdaji: »Istemu oziranju na narodni govor imamo pripisovati, da je Jarnik napravil v šestem natisu samo nekaj malenkostnih opazek in popravkov ter prezrl novejša preiskavanja kranjskih in štajerskih jezikoslovcev, naimer Kopitarja, Vodnika, Metelka in dr. /.../ Da, celó očitne pomote Gutsmanove niso se izpahnole./« Tu se kaže neka konservativna zaprtost v koroški jezikovni krog, na katero F. Kidrič posredno opozarja, ko (ZSS, 1929—1938, 185) piše: »Gutsman sicer ni naslavljal svoje slovnice na 'Kranjce in Slovence', kakor je storil to pri 'beležkah o slovenskem in kranjskem pravopisu', ampak samo na 'Slovence' (Winden, Windisch), torej v smislu takratne terminološke rabe na izvenkranjske Slovane v Notranji Avstriji, v kolikor mu ni šlo sploh samo za slovenske Korošce.«

na kar pa Gutsman ne opozarja posebej). Gutsman je tudi zelo določno vzpostavil povezanost vseh pridevniških besed (npr. tudi števnikov in deležnikov). Pri zaimkih opozarja na načelo prednosti pri ujemanju povedka v osebi, podaja izražanje spoštljivosti npr. z množino in še kako, pač pa se pri povratnem svojlilnem zaimku preveč ravna po nemščini in latinščini (marsikaj pa uravnava tudi racionalistično, s čimer beži od nevtalizacije v oblikah ipd.). Pri skladnji glagola opazuje leve delovalnike (= imenovalnike) in njihovo delovanje na glagol, če so v različnih prirednih razmerjih (npr. vezalnem ali ločnem). Desni imenovalnik je pri Gutsmanu nekoliko zanemarjen, pač pa so kar dobro zajeti drugi »skloni« ob glagolu. Kar precej pozornosti je tu posvečeno tudi besednemu redu (naslonk in povedja nasproti udeležencem, kakor bi rekli danes). Svojo vrednost imajo tudi Gutsmanova opažanja značilnosti besednega reda. Pri predlogih zanimivo rešuje vprašanje predpon in tem podobnih prisllovov (racionalističnost pa ga vodi v oblikoslovno nasilje, npr. pri razlikovanju mestovnosti in ciljnosti). Vezniki in medmeti, še zlasti prvi, so slabše obdelani.

Kar bogata so zadnja tri poglavja Gutsmanove Skladnje, čeprav sicer ne-skladenjska. V njih rešuje vprašanja slovenske narečnosti v knjižnem jeziku (utemeljuje njegovo koroško vejo v smislu normativnosti), zavračajoč preindividualna ali preozka odstopanja od neke zlate sredine, določeno večjo stopnjo modernega samoglasniškega upada, poleg tega pa se odločno zavzema za red v zapisovanju glasov. On je pač prvi Korošec, ki se je res naučil Bohoričevega pisnega sistema (odstopanja od njega so zavestna, ne morda napake).

Druga važna stvar v dodatkih skladnji je Gutsmanov purizem, s konkretno nakazano potjo za odpravo po nepotrebnem prevzetega besedja, zanimiv pa je tudi njegov smisel za stalne besedne zveze (tudi povedne), tj. za rekla in rečenice. V purizmu je izrazit predhodnik Kopitarja (in morda tudi že Vodnika, kolikor se ga ta ni navzel kje drugje). Glede na dodatek, ki »tolče« (čeprav neizrecno, tj. drugače, kakor glede Pohlina) po koroški neenotnosti v knjižnem jeziku, Gutsman nekako razbremenjuje svojo ostro pisanje zoper Pohlino pisno reformo, ko pa je bila njegova jezikovna praksa, tj. raba jezika in slovnice, neprimerno višje od celovške jezuitske.

V celoti vzeto, je tudi glede Gutsmanove Skladnje mogoče za Kopitarjem reči, da »sicer malo pove, pa nič napačnega«, tj. v resnici malo napačnega,²³ kakor je gotovo mislil že Kopitar. V primeri z Bohoričevo skladnjo, ki smo jo imenovali prvo, bi bila Gutsmanova lahko imenovana stara slovenska skladnja: Ta bi zajemala tudi vse novote Pohlino, Zagajškove (ki se ravna po Pohlino) in še katere slovnice 18. stol., v 19. pa bi zajela vsaj še Vodnikovo. Vse te avtorske skladnje 18. stol. do neke mere označuje tudi racionalističnost.

²³ Nepravična je torej oznaka Gutsmanove slovnice, kakršno najdemo pri A. Gspanu (ZSS, 1956, 367): »Gutsmanova slovnica pomeni v primeri s Pohlino precejšen korak naprej, saj gleda avtor na dolžnosti slovničarja že povsem pravilno: slovničar naj ne bo samozvan zakonodajalec, marveč vesten opisovalec jezika.« Saj je vendar tudi Gutsman racionalistično prirejal jezikovne značilnosti po načelu razločevalnosti, uvedel pa tudi značilne pokrajinskosti, pač ne manj kot Pohlino. Kako je mogoče biti vesten opisovalec jezika v njegovi različnosti, kot je slovenska, je tudi posebno vprašanje. To Gspanovo mnenje je v neki zvezi z naslednjim mestom pri F. Kidriču (ZSS, 1929—1938, 186): »Vsak pazljivi čitatelj je moral opaziti, da merijo na Pohlina besede Gutsmanovega uvoda /v Slonico/ o 'nesreči, da so hoteli dati oni (ki jim ni bilo do posnemanja vseh napak pokvarjene kmetiške izreke), jeziku drugi okret in drugo obliko le po svoji samovolji'.«

SUMMARY

Ožbalt Gutsman's *Syntax* is in extent much more modest than Bohorič's one (or the Bohoričian one, if the grammars written by Hipolit and the Celovec (Klagenfurt) Jesuits are also drawn into comparison). However, it is, in principle, much more adapted to the needs of the Slovene language simply because it pays more regard to German, a language closer to Slovene than Latin is. To be sure, Gutsman put down only what was different in the two languages. What he achieved was in fact a contrastive German-Slovene syntax, but still one on the level of parts of speech, not functional sentence elements.

Gutsman organized the subject of his syntax of parts of speech in a similar sequence as Pohlin had done, but he selected the concrete material in a markedly slovenistic way. The section on nouns includes special uses of the Slovene genitive, the uncountables, and some other minor things; the section on the adjectives mentions the feature of definiteness, the congruence of the attribute and the congruence of the adjectival predicative modifier (which is absent in German, where gender and number are not expressed in the predicate adjective; however, Gutsman does not explicitly call attention to this fact). Gutsman also quite unmistakably established the togetherness of all the adjectival words, including, for instance, the numerals and participles. Dealing with pronouns, he mentions the principle of priority regarding the agreement in person of the predicate, as well as the respectful use of the plural (and other means of expressing deference); his treatment of the reflexive-possessive pronoun is, on the other hand, too dependent on German and Latin (there is also much rationalistic regulating, like avoiding the neutralizations of forms). In the syntax of the verb, Gutsman observes the actants 1 (= nominatives) and their effect on the verb when they are in various coordinative relationships (such as the copulative or the disjunctive one). The nominative on the right (the predicate noun) is somewhat neglected; but the other "cases" next to the verb are again covered rather well. Sufficient attention is paid here also to the word order (the order of clitics, and of the predicate as opposed to the participants — as we would say today). Describing prepositions, he finds an interesting solution regarding prefixes and adverbs similar to them (though his rationalistic mind leads him into morphological tyranny, e. g. in differentiating locality and goal). Interjections and conjunctions (these especially) are less elaborately discussed.

The last three chapters of Gutsman's syntax are quite rich, even though non-syntactic. Here he tackles the question of dialectalisms in the Slovene literary language (arguing that its Carinthian variety be normative): he rejects too individual or too narrow deviations from the golden mean and a higher degree (of a kind) of modern vowel reduction, while energetically claiming order in the representation of speech sounds. Gutsman was, indeed, the first Carinthian who actually learned Bohorič's system of spelling (his deviations from it are intentional and should not be interpreted as mistakes).

The second important thing in these addenda to the *Syntax* is Gutsman's purism, with his concrete suggestions how to get rid of unnecessary loans; he had a surprising command of idiomatic phrases, including the sentential ones. As a purist, Gutsman is a distinct forerunner of Kopitar (and possibly Vodnik, unless Vodnik absorbed purism from elsewhere). The addendum in which Gutsman "lashes out" at the Carinthian disunity in the literary language (even though not explicitly, i. e. not in the way he does at Pohlin) somehow takes away the sharpness directed against Pohlin's spelling reforms, when, indeed, his linguistic practice, i. e. his use of the language and grammar, was so much superior to that of the Celovec Jesuits.

On the whole, one can repeat after Kopitar that Gutsman — in his *Syntax* as well — "says little, but nothing wrong", i. e. very little wrong, which is also what Kopitar really meant, no doubt. In comparison with the syntax of Bohorič, which we called the first, Gutsman's could be labelled the old Slovene syntax: this syntax would encompass all the innovations of the grammars written by Pohlin, Zagajšek (whose grammar is modelled on Pohlin's) and whomever up to Vodnik in the 19th century, inclusively. All these authorial 18th century grammars are more or less marked also by the rationalist approach.